

УДК: 94(477)«18/19»Доманицький В. М.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДАВНИЧО-НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ В. ДОМАНИЦЬКОГО

В статті докладно аналізується діяльність В. Доманицького як видавця і науковця.

Ключові слова: В. Доманицький, книговидання, українська література, видавництво «Вік», альманах «Киевская старина».

В статье детально анализируется деятельность В. Доманицкого как издателя и ученого.

Ключевые слова: В. Доманицкий, книгоиздание, украинская литература, издательство «Вік», альманах «Киевская старина».

Activity of V. Domanickiy as publisher and the scientist is analyzed.

Keywords: V. Domanickiy, book industry, Ukrainian literature, publishing house «Vik», almanac «Kyiv Staryna».

Вивчення історичного розвитку вітчизняної видавничої справи, зокрема діяльності видатних учених, науковців, перекладачів, письменників і редакторів, завжди буде одним із завдань людства. До найвизначніших професіоналів у видавничій справі та науці кінця ХІХ — початку ХХ ст. належав Василь Доманицький.

Багата творча спадщина В. Доманицького поволі стає доступною науковцям та студентській молоді. Маловідомі періоди його життя й діяльності почали досліджуватися тільки в часи незалежності України.

Автори статті ставлять собі за мету дати більш розгорнуту характеристику видавничій та дослідницькій діяльності В. Доманицького.

У різні періоди життя В. Доманицький виявляв інтерес до видання творів класиків української літератури. Він з раннього віку цікавився історичними працями, що згодом сформували в нього сумлінність редактора, а також надзвичайну пильність коректора. Через скрупульозність, яку можна вважати однією з найвизначніших рис характеру науковця, йому вдалося підготувати низку повних видань «Кобзаря» Шевченка, де кожен вірш було перевірено на належність авторові (попередники Доманицького видавали «Кобзар» з численними віршами, які не належали перу класика), а також видати твори Марко Вовчок, розвідки над текстами Зоріана Доленги-Ходаковського, польського поета Данила Братковського тощо.

Під час навчання в університеті Василь Миколайович Доманицький почав співпрацювати з журналами «Киевская старина» й «Літературно-науковий вісник». Повідомлення, які він писав у ці журнали, найчастіше було підписано криптонімом «В. Д.». Ці статті охоплювали широке коло питань, пов'язаних різним тлумаченням подій української історії, новим баченням ролі новаторських напрямів. В них він висловлював свої погляди на літературу, театр, мистецтво.

Ще з першого курсу, працюючи за рекомендацією свого вчителя В. Б. Антоновича в часописі «Киевская старина», В. Доманицький через деякий час очолив у цьому журналі відділ хроніки й повідомлень, який мав на меті висвітлювати новини українського життя. Зокрема подавалися матеріали з інших російськомовних часописів (українських тоді не було). Праця В. Доманицького в журналі не обмежувалася відділом хроніки: часто він був і коректором, а в разі потреби — й секретарем редакції. За цей період у нього сформувалося глибоке громадянське й національне почуття.

На шляху активного громадського діяча було багато перешкод. В. Доманицький прагнув «омолодити» «Киевскую старину», відкривши там рубрику «Текущие известия и заметки», де мали міститися, поруч з археологічними та історичними відомостями, також матеріали про сучасне культурно-національне життя. Він намагався порушити усталену в журналі академічну традицію — відчинити двері матеріалам про сучасне громадське життя, «поклав собі оживити це видання, що прийняло сухий архівний характер» [1]. Якнайстаранніше вибираючи потрібні відомості з тогочасної преси, В. Доманицький брав звідти все, що мало значення, все найцікавіше про культуру. Журнал мав зацікавити всіх, кому було небайдуже українське національне життя. «Віківці» на зборах ознайомлювалися з матеріалами та «нетерпляче ждали, коли він [журнал. — *В. Доманицький*] буде видрукований» [3, с. 162]. Але часто траплялося, що з виходом чергового номера Василь Миколайович сумнішав — у журналі містилися лише сухі історико-археологічні звістки, а вся його попередня праця виявлялася марною. Однодумець і колега Доманицького Олександр Лотоцький пише: «Не можу забути того убитого вигляду Василя Миколайовича, з яким прийшов він раз до мене, коли з усього багатого матеріалу, назбираного в протязі цілого місяця, осталася в книжці одним-одна замітка <...> Але за годину вигляд його світлішав, енергія його знов запалювалась, він знов поспішав кудись, а через місяць знов приносив у редакцію пакунок систематизованих, влучно підібраних відомостей для журнальної хроніки» [1, с. 25].

Один з найкращих друзів Доманицького у «Сторінках минулого» розповідає: «Коли я звернув на се [на ігнорування матеріалів В. М. Доманиць-

кого. — *Авт.*] увагу одного з найвпливовіших керманічів “Киевской старины”, то він з глибоким переконанням зауважив мені, що ті дрібниці, які подавав Доманицький, нікого не можуть інтересувати» [6, с. 162].

Василь Доманицький намагався привернути увагу громади до важливих подій і складних питань української культури. Він був палким прихильником ідеї українства: українського народного руху, історії, культури, мови.

Попри всі труднощі й непорозуміння, відділ «Текущих известий и заметок» у кінці XIX ст. мав величезний вплив на розвиток національної свідомості. Це був єдиний орган української преси й тодішні українці починали читати свіжий номер «Киевской старины» саме з цієї рубрики. Робота в цьому журналі стала міцним підґрунтям для подальшої науково-видавничої діяльності В. Доманицького.

Проте ще важливішою й значущішою виявилася праця В. Доманицького та його товаришів-однодумців над створенням власне українського видавництва, яке б опікувалося українською книгою. Такою організацією стало видавництво «Вік».

В подальшому однією з перших серйозних робіт В. Доманицького стала праця над біографічним словником під керівництвом В. Б. Антоновича.

План було задумано дуже широко: до словника мали ввійти біографії діячів з найдавніших історичних часів. Тобто це мав бути довідник, що задовольнив би потребу в певному історичному компендіумі, якого тоді бракувало.

Ініціатива належала В. Б. Антоновичу, допомагав йому ще молодий тоді М. С. Грушевський. Але вийти у світ тому словнику не судилося — було складно, й справа з друком, кінець-кінцем, зовсім зупинилася. Але робота згуртувала національно свідомих людей, які встигли немало зробити для розвитку культури. О. Лотоцький у спогадах «Сторінки минулого» згадує про ці часи: «Тоді вже створювався той гурток духовно злітованих людей, що справді могли сказати про себе: “смерть одна розлучить нас”... <...> Ся наша компанія вже розпочинала видавництво “Вік”. <...> Усе це потребувало часу та певного матеріального забезпечення, а на ділі не було ні того, ні другого. Але за те було багато сил, віри та товариської співпраці» [7, с. 63].

Як відомо, найболючішим питанням українського національного життя на межі XIX і XX ст. був брак української книжки. Навіть ті літературні твори, яким вдавалося пройти через цензуру, не знаходили видавців. Серед трудового народу попит на українську книжку все-таки був, але зверху вживалися заходи, щоб унеможливити будь-який зв'язок між народом та інтелігенцією взагалі, а українською особливо. Обслуговування книжкової потреби фактично було віддано до рук московських видавничих під-

приємств — так званих «лубочників». Продукція української книжки привертала увагу української громади. Але український національний центр перебував під «недремним» оком цензури, тому перші спроби в цьому напрямі починаються поза Києвом — Фонд Б. Д. Грінченка у Чернігові, видавниче товариство М. Ф. Федоровського в Петербурзі. Хоча шукали шляхи створення такої організації й у Києві.

Саме життя так активно висувало видавничі завдання, потреба в книзі була настільки ясною, що тепер навіть важко встановити первинне джерело організаційних заходів, які реалізувалися у створенні кількох видавництв — «Вік» у Києві, фонд Череватенка у Чернігові, «ГУРТ» у Харкові.

Справу розпочали з двох боків, майже одночасно, невеличка група людей, тісно пов'язана з О. Я. Кониським (С. Єфремов, В. Доманицький, Ф. Магушевський і О. Лотоцький), та студентський гурток на чолі з Д. В. Антоновичем. Почали збиратися в помешканні Антоновича-старшого — у кімнаті, де жили Д. Антонович і В. Доманицький. Було вирішено зібрати якнайбільше матеріалу для друку і «прилаштувати той матеріал по всяких видавництвах, що вже існують, а крім того заснувати власне видавництво» [6, с. 257]. Доманицький стає активним співробітником редакції і працює там майже до останніх років життя.

Спершу підготували матеріали, раніше надруковані в інших часописах, зокрема в «Основі». Кінцевою метою було видати твори українських класиків. Почали з І. С. Нечуя-Левицького: молоді активісти домовилися з московським видавцем Губановим, який мав свій відділ у Києві на Подолі, друкували за кошти петербурзьких українців.

Слідом за тим почали готувати повний збірник творів О. Я. Кониського — за участю автора було впорядковано два томи.

Окрилені першими видавничими успіхами, діячі запланували серію українських класиків під спільною назвою «Українська Бібліотека». За словами О. Лотоцького, «воловодження з чужими видавцями, різними Губановими та Наголкініми, було дуже не смачне. Та й свої видавці <...> наражали на чималі прикrostі. Отже почувалася потреба заснувати власне видавництво — бодай найскромніше» [6, с. 258].

Для початку вирішено було друкуватися не в Києві. Першою спробою стала книга О. Я. Кониського «У тісної баби» з ілюстрацією на обкладинці. В. Доманицький звернув також увагу на казку І. Франка «Абу-Каземові капці». Вона мала яскраві риси місцевої галицької мови, і тому була особливо цінною на галицькому ґрунті. Хотіли видати цю книжку в Україні, і В. Доманицький з О. Лотоцьким проробили проект змін, переславши його авторові. Після авторського доопрацювання видання стало доступним в Україні.

Тим часом виникла нова ідея: з приводу столітнього ювілею «Енеїди» вирішили видати збірку вибраних творів українських поетів за минуле століття. Збірка мала містити портрети авторів і короткі біографічні нариси (зокрема й тих, хто перебував тоді на політичному засланні в Сибіру, наприклад Павла Грабовського). Збірник назвали «Вік». Упорядкування книги було покладено саме на В. Доманицького, він співпрацював з С. Єфремовим.

«Успіх повний і безсумнівний, — та не тільки з боку матеріального, але й морально були ми задоволені тим, як прийняли земляки наші книжки», — писав О. Лотоцький [6, с. 260]. Збірку оцінили як першу наочну історію української літератури «під обухом московської цензури». Ця антологія і на сьогодні залишається зразком хрестоматії української літератури.

На гроші, зароблені від продажу видання, В. Доманицький, О. Лотоцький та інші активісти створили матеріальну базу для видавництва, яке назвали «Вік». Після такого прориву, яким було в кінці XIX ст. створення антології нової української літератури, можна було зосередити увагу не на економічній стороні книговидання, а на збільшенні кількості літературної продукції.

Протягом 1900–1905 рр. у «Віку» було надруковано 91 книжку загальним накладом 325 тис. примірників — видавництво змогло стати єдиним солідним українським у тогочасній царській Росії, де ще не було скасовано заборону друкувати українською мовою.

Відзначимо, що найактивніший період роботи видавництва припадав на 1898–1905 рр., — саме коли Василь Миколайович виконував обов'язки головного редактора. Н. Токар, яка активно вивчає діяльність Доманицького, зауважує, що «долучення В. Доманицького до справи українського книговидання [саме у видавництві «Вік». — *Ает.*] стало проявом його активної громадської позиції і безумовно сприяло піднесенню загальноосвітнього рівня широкого читацького загалу та поширенню провідних демократичних ідей і переконань серед різних верств українського суспільства» [8, с. 11].

Василь Доманицький пропрацював у видавництві «Вік» з 1895 до 1910 рр.: більшу частину життя. Тому можна вважати цю співпрацю найтривалішою й найстабільнішою його роботою, якій він присвячував майже весь час. Поява такого видавництва була ознакою того, що українське суспільство прагне й надзвичайно потребує власних книжок.

У 1906 р. частинами (в чотирьох номерах «Киевской старины») побачила світ одна з головних літературознавчих праць В. Доманицького «Критичний розслід над текстом “Кобзаря”». Це було перше й найповніше тоді текстологічне дослідження поезій Т. Шевченка. В. Доманицький пере-

глянув та дослідив 270 автографів Шевченка, 18 копій з них, усі прижиттєві та посмертні видання поета. Він частково впорядкував хронологію, уперше опублікував низку невідомих доти віршів й заперечив авторство Шевченка щодо кількох поезій, які вважалися такими, що нібито йому належали. У передмові автор «Розсліду» розповідає: «Ці <...> рукописи дають нам право одкинути, як не Шевченкові вірші — “Ой у саду, у саду гуляли кокошки” та “Не журюсь я, а не спиться часто до півночі”, — які задержалися ще навіть в останньому виданні “Кобзаря” — Ю. Романчука; про інші ж, як от “До сестри”, “В Альбом”, “Полуботко”, “І драгуни і піхота” — їх також колись вважали за Шевченкові та подавали в “Кобзарях” — вже й не згадую» [3]. Наступного, 1907 р., «Критичний розсліду» було видано окремою книгою.

І. Франко, якому надіслали примірник книги, зауважив: «Те, що повинно було бути зроблено ще за життя Шевченка або швидко по його смерті — підготування матеріалів для повного критичного видання його творів, зроблено аж тепер, на ваших очах, майже півстоліття по його смерті» [9].

Як відомо, 1840 р. вперше у Петербурзі вийшов так званий «Малий “Кобзар”», куди увійшло 8 поезій Шевченка. І до кожного наступного видання додавалися все нові й нові вірші, особливо їх кількість почала зростати по смерті письменника, коли кожен упорядник хотів відкрити для читача невідомі доти твори Шевченка. Скрупульозна робота В. Доманицького допомогла визначити, які з тих доданих поезій були справді Шевченковими, а які до списку творів Кобзаря «вписали» безпідставно. Незвіреними лишилися тільки 8 віршів, автографів яких так і не вдалося відшукати. На основі оприлюднених у «Критичному розсліду» фактів було впорядковано перше повне видання «Кобзаря».

Уже під час підготовки «Кобзаря», впорядкувати який доручили В. Доманицькому, в архіві департаменту поліції було виявлено невідомі доти рукописи поезій Т. Шевченка, вилучені колись під час обшуку, а в Рум'янцевському музеї в Москві знайдено примірник «Кобзаря», який належав Т. Шевченку, з його виправленнями та автографами — всі знайдені матеріали Доманицький використав у роботі.

Справи, пов'язані з виданням книги, взяли на себе «Общество им. Т. Г. Шевченко», «Благотворительное общество издания общепользных книг» і особисто О. Лотоцький, В. Науменко, П. Стебницький. Було створено комітет з видання «Кобзаря», до якого увійшли, крім згаданих діячів української громади, П. Саладилов, Хв. Вовк, М. Дубяга, Д. Забіла, С. Афанасьєв та О. Русов.

Перший наклад «Кобзаря» становив 10 000 примірників. Книжку, всупереч припису цензури «придерживаться правил правописания русского

языка», завдячуючи «недогляду», було надруковано не російським, а українським алфавітом. Видання мало три різновиди — дорогий, середній та дешевий — з відповідними цінами за примірник.

На «Кобзар» був величезний попит, за словами О. Лотоцького, «за три місяці на складі видання не залишилося й одного примірника» [1]. У книзі було вміщено 215 поезій.

Друге видання «Кобзаря» накладом 25 000 примірників вийшло 1908 р., хоча готувалося до друку в 1907 р. Видання доповнили — в архіві відомого історика літератури Миколи Стороженка, який помер у січні 1906 р., Л. Забіла знайшов альбом Репніних з автографами Т. Шевченка. Було ретельно вивчено й тексти зі справи департаменту поліції, передані з ініціативи А. Марковича, який отримав на це дозвіл царя, до музею Тарнавського.

Друге видання не розходилося так активно. На думку деяких друзів В. Доманицького, причиною цього стало те, що в період між виходом першої та другої книг деякі видавництва встигли надрукувати інші «Кобзарі», які й купили спрагли до слова читачі.

Але, попри всі складнощі, про популярність «Кобзаря» Доманицького свідчить те, що задумано було й третє його видання, хоча Василь Миколайович на той час уже перебував в еміграції. Особливої наснаги додав вихід у Європі статті М. Могилянського «Неизвестные стихотворения Шевч[енка]», де автор додавав до загальної скарбниці Шевченкових творів ще низку поезій.

За кордоном єдиною можливістю отримати якісь матеріали чи з'ясувати обставини видавничого процесу було листування. Тому Доманицький активно листується з відомими діячами — О. Лотоцьким, М. Аркасом, Б. Грінченком, Д. Донцовим, С. Єфремовим та багатьма іншими. У листуванні Василь Доманицький також співпрацював з І. Франком, який тоді готував у Львові видання «Кобзаря» в двох томах. Улітку 1907 р. Доманицький вислав Франкові примірник Петербурзького «Кобзаря» з вклейками новознайдених поезій. Після чого в передмові до львівського видання І. Франко вдячно визнає, що без цієї допомоги «я не був би міг dokonати успішно того, що dokonано в отсьому виданню» [1].

Василь Миколайович планував видати також «Кобзарик» для дітей; він писав: «Що до планів, то ... з усього мене найбільш захоплює видання II тому, куди мають увійти: а — автобіографія, б — “Слепая” і “Тризна”, в — “Назар Стодоля”, г — “Дневник”, д — переписка Шевченка. Це найцінніше. От до цього й у мене руки сверблять. Але що ж, коли короткі!.. Якби тільки на 2 шаги здоровля, то й обома руками ... А що до шкільного “Кобзаря”, то коли б хоч 3 дні мене не прикручувало, то вже таки скінчу — хотілося б написати малу біографійку, та й посортувати до краю мої

вирізки...» А вже через кілька днів: «Ех, якби то здоровля — взявся б до 2-го тому “Критичного розсліду”! Матеріалу — Боже мій!» [1].

Але, коли третій «Кобзар» вийшов з друку, Доманицького вже не було серед живих. Після його смерті «Кобзареву справу» занедбали: важко було знайти видавця, до того ж лютувала цензура. Третє видання розійшлося частково, бо в січні 1911 р. на нього (і на попередні) було накладено арешт. Заборона діяла до Лютневої революції 1917 р., а коли в 1914 р. заборонили ще й святкувати Шевченків ювілей, «Кобзар», упорядкований В. Доманицьким, вилучався.

Попри всі негаразди, Василь Доманицький першим підготував науково опрацьовані тексти до «Кобзаря», більшість з яких передруковується зараз без змін. Він також один з перших у вступі до свого видання, подав на 22 сторінках повний перегляд життя поета, переплітаючи його цитатами з «Кобзаря».

Показово, що 2004 р. до 190-ліття Тараса Шевченка було факсимільно перевидано третю редакцію «Кобзаря» В. Доманицького. Автор передмови до цього перевидання констатував, «що “Кобзар” 1910 р. надовго став найавторитетнішим виданням, з якого передруковували тексти в численних перевиданнях» [13, с. 275]. Отже, цю працю можна вважати ключовою у науковій діяльності В. Доманицького.

Василь Миколайович Доманицький, видатний літературознавець, історик та громадський діяч, прожив коротке, але яскраве життя й залишив по собі чудові книжки та вічну пам'ять. Він глибоко цікавився питаннями українського книгодрукування, чимало зусиль та знань доклав до втілення задумів. В умовах майже повної відсутності власне української книжки праця В. Доманицького була просто титанічною. Велику частину життя він присвятив боротьбі з цензурою, провів у бібліотеках, розшукуючи маловідомі матеріали з історії, літератури, фольклористики тощо. Василь Миколайович як редактор, видавець, бібліограф вивчав читацькі запити та інтереси, цікавився книжковою статистикою.

Життєвий шлях людини завжди відповідає її характеру. Василь Доманицький був надзвичайно енергійною людиною, з якою були несумісні такі поняття, як відпочинок і спокій. Тому за недовге життя він залишив помітний слід в українській історії.

Отже, патріотизм В. Доманицького і його відданість видавничій справі сприяли появі великої кількості культурно-освітніх, наукових і науково-популярних статей його авторства в альманасі «Киевская старина».

Завдяки активній участі Доманицького на початку ХХ ст. в Києві було організовано українське видавництво «Вік», з редакції якого вийшов не один том української класики, відредагований Василем Миколайовичем.

Таким людям, як Василь Миколайович Доманицький, ми маємо віддавати шану і завжди пам'ятати й цінувати той величезний внесок, який вони зробили для майбутнього країни.

1. Болабольченко А. Побратим. Сергій Єфремов, Василь Доманицький — нариси життя та творчості / Болабольченко А. — К. : Щек і Хорив, 2003. — 111 с.

2. Гуменюк М. П. Українські бібліографи XIX — початку XX століття. [Нариси про життя та діяльність] / Гуменюк М. П. — Харків : Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1969. — С. 128–134.

3. Доманицький В. Критичний розслідування над текстом «Кобзаря» / Доманицький В. — К. : Просвещение, 1907. — 365 с.

4. Іванченко Р. Предтеча українського відродження / Р. Іванченко // Друкарство. — 1997. — № 1–2. — С. 52–53.

5. Качкан В. А. З редакційно-видавничого поля Василя Доманицького / В. А. Качкан // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції 25–26 серпня 1995 року. — Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, 1996. — С. 386–400.

6. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький // Праці Українського Наукового ін-ту — Ч. 3. — Варшава, 1934. — Т. 6. — 268 с.

7. Токар Н. М. Василь Доманицький: життєвий шлях науковця-подвижника / Н. М. Токар // Наукові записки Вінницького державного університету ім. М. Коцюбинського. Сер. Історія — Вінницька. — Вип. V. — 2003. — С. 60–64.

8. Токар Н. М. Наукова і громадська діяльність В. Доманицького в контексті суспільно-політичного життя України останньої чверті XIX — початку XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Токар Н. М. — К., 2008. — 22 с.

9. Франко І. Твори в двадцяти томах / Франко І. — К. : Держлітвидав. — Т. 17. — 1955. — 245 с.

О. В. Мартинюк

УДК: 94(477-25)«1905/1914»

ДЕБАТИ МІЖ КИЇВСЬКИМ КЛУБОМ РОСІЙСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ І ТОВАРИСТВОМ УКРАЇНСЬКИХ ПОСТУПОВЦІВ НАВКОЛО МАЛОРОСІЙСЬКОГО ПИТАННЯ

У статті розглядаються відносини між Київським клубом російських націоналістів та Товариством українських поступовців напередодні Першої Світової війни. Малоросійське питання, що було ключовим у дебатах між цими організаціями, висвітлюється на трьох рівнях: внутрішньому, регіональному та імперському. Дебати описуються не лише в